

PADÁNYI
BIRÓ
MÁRTON
EMLÉKEZETE

Szerkesztette Hermann István

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁRA

VESZPRÉM, 2014

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szijártó M. István</i>	
A KOSELLECKI „NYEREGIDŐ” A 18. SZÁZAD VÉGI MAGYAR POLITIKÁBAN	7
<i>Forgó András</i>	
AZ EGYHÁZI KÖZÉPRÉTEG POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSA A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁN	25
<i>Bárth Dániel</i>	
KATOLIKUS FELVILÁGOSODÁS ÉS NÉPI KULTÚRA A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON	39
<i>Kovács Kálmán Árpád</i>	
PADÁNYI BIRÓ MÁRTON ÉS A BÉCSI VALLÁSPOLITIKA ERŐVONALAI	
AZ 1750 ÉS 1760-AS ÉVEKBEN	59
<i>Mihalik Béla Vilmos</i>	
KATOLIKUS MEGÚJULÁS A JÁSZSÁGBAN (1687–1746).....	95
<i>Borsy Judit</i>	
A FELOSZLATOTT SZERZETESRENDEK JAVAI	
A PÉCSVÁRADI KÖZALAPÍTVÁNY KEZELÉSÉBEN	107
<i>V. László Zsófia</i>	
„A’ MEG-HOLTNAK ÉLETÉBŐL AZ ÉLŐK TANUSÁGOT VÉGYENEK”	
Halotti beszédek elterjedése Magyarországon és Erdélyben	137
<i>Szabadi István</i>	
„IN CASU NECESSITATIS...”	
A szükségkeresztségről szóló 18. századi rendeletek és a református egyház	159
<i>Siptár Dániel</i>	
A MONASZTIKUS SZERZETESSÉG MEGÚJULÁSA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN.....	165
<i>Sztana-Kovács Adrienn</i>	
FEJÉR MEGYE 18. SZÁZADI NEMZETISÉGEI ÉS VALLÁSFELEKEZETEI	
AZ EGYHÁZI ÉS VILÁGI FORRÁSOK TÜKRÉBEN	195
<i>Hermann István</i>	
A VESZPRÉMI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE HELYNÖKEI 1700 ÉS 1777 KÖZÖTT	227
<i>Miskei Antal</i>	
A RÁCKEVEI SZENT KERESZT-TEMLOM A 18. SZÁZADBAN	259
<i>Szilágyi-Kósa Anikó</i>	
NOMEN EST OMEN (?)	
Felekezeti névadás a 18. századi Veszprém megyében.....	283

Mihalik Béla Vilmos

KATOLIKUS MEGÚJULÁS A JÁSZSÁGBAN (1687–1746)

1703-ban Heinrich von Kagenneck német lovagrendi landkomtur jászsági útleírásának végén a régió vallási állapotáról a következőképpen írt: „Mindezen birtokok avagy falvak egyöntetűen katolikusok, kivéve Jászberényben, hol még mintegy 40 család a reformált valláshoz tartozik, illetve egy Kisér nevű falu, mely teljesen kálvinista.”¹ Ez is mutatja, hogy bár több mint százharminc esztendőn keresztül a Jászság az oszmán hódoltság része volt, katolikus többségét megőrizte. Molnár Antal kutatásai azt mutatják, hogy ez nagy részben a tizenöt éves háború időszakáig Jászberényben megmaradó ferenceseknek, valamint a gyöngyösi jezsuita és ferences atyáknak köszönhető, illetve az egri püspököknek, akik igyekeztek a jászsági településekre is világi plébánosokat küldeni.²

Az egri püspökségben fekvő Jászsághoz tizenegy település tartozott, ezek 1702-ig megőrizték kiváltságos állapotukat, a nádor joghatósága alá tartoztak. 1702-ben azonban a Jászságot eladták a Német Lovagrendnek, mely 1731-ig gyakorolt földesúri jogokat, azt követően pedig a Pesti Invalidus Ház lett a birtokos. A jászok végül 1745-ben váltották meg magukat.

A lovagrendi vizitációk a katolicizmus erős jelenlétének megállapításán túl arra is rámutattak, hogy számos tekintetben vallási megújulásra várt ez a régió is. Az alábbiakban ezt a megújulási folyamatot néhány nagyobb témakörben vizsgálom meg. Ezek a csomópontok: a plébániahálózat kiépülése és változása; a reformátusokkal szembeni fellépés; a Német Lovagrenddel való konfliktus a kegyúri jogok miatt, illetve a plébánosok javadalmazása miatti ellentétek; végül a hitélet körüli bonyodalmak. Mindezekből – reményeim szerint – kirajzolódik egy kép arról a jász egyházi, vallási világról, amelyben az emlékkonferencia középpontjában álló Padányi Bíró Márton püspök gyermekkorában rövid ideig édesanyja jászárokszallási katolikus rokonságánál nevelkedett.

1 DOZA U155/3. fol. 145r.

2 MOLNÁR (2005) 66–73.

PLÉBÁNIAHÁLÓZAT

A régió egyházigazgatásilag az egri egyházmegye hevesi és patai főesperessége között oszlott meg. A patai főesperességhez tartozott Jászárokszállás, Jászberény, Jászdózsza, Jászfelsőszentgyörgy és Jászfényszaru. A hevesi főesperesség területén Jászapáti, Jászfákóhalma, Jászladány, Jászmihálytelek és Jászsós-szentgyörgy feküdt.

1699-ben a Pentz-féle összeírás³ és az 1703. évi Kageneck-féle leírás idején még nem volt önálló plébániája Jászmihályteleknek és Jászdózsának, amelyek mint filiák Jászfákóhalma alá tartoztak, Jászladányt pedig a jászsós-szentgyörgyi plébános látta el. Változás Jászfelsőszentgyörgyön történt, ahol 1699-ben még nem volt plébános, így itt egy világi katolikus lelkész, licenciátus látta el a híveket, feltehetőleg a jászberényi katolikus plébános ellenőrzése mellett. 1703-ban már itt is plébános működött.⁴

Jászberényben jelen voltak még a ferencesek is, akiknek rendháza a Zagya kanyarulata által a város félszigetet képező részén állt. A ferencesek, bár a tizenötéves háború időszakában elhagyták Jászberényt, Gyöngyösről kiindulva vándorprédikátorként állandó jelleggel részt vettek a jászberényi hitéletben. 1694-ben tért vissza Hetényi Albert és Takács Lőrinc atya a városba. Ekkor a kolostor lakhatatlansága miatt valószínűleg egy hívónél kaptak szállást. 1695-re a város segedelmével a régi kolostorhoz közel egy kis házat építhettek maguknak. Ezzel egyidőben felújították a régi Szent László kápolnát, ahol a templom elkészültéig végezték az istentiszteleteket. Ezután kezdtek hozzá a templom felújításához, amelynek egy részét 1698-ra már tetővel látták el.⁵ 1699-ben a kolostorban Johann Christoph Pentz tudósítása szerint csak a gvárdián, egy ferences testvér és egy laikus élt. A templom teteje új volt, de még nem volt benne oltár, ezért a misét egy újonnan felújított kis kápolnában tartották.⁶ Kageneck 1703. évi látogatása idején már három szerzetes és egy laikus élt a kolostorban, amelyről a komtur feljegyezte, hogy a török időben itt volt a jászberényi palánkvár.⁷

A következő egy évtizedben a Rákóczi-szabadságharc ellenére a plébániahálózat továbbépült. 1714-re a Heinrich von Kyau landkomtur által tett je-

3 Johann Christoph Pentz a Budai Kamarai Adminisztráció egri tisztviselője 1699-ben mérte fel a Jászkunság állapotát, mindenekelőtt gazdasági megfontolásokra koncentrálva. A Pentz-féle összeírás azonban a terület Német Lovagrend részére történő eladásának előzményeként is értelmezhető. Pentz jászsági leírására: CSEH (1995).

4 CSEH (1995) 223.; DOZA U155/3. fol. 145r-v.

5 SZÁNTÓ (1974) 55., 61–63.

6 CSEH (1995) 217.

7 DOZA U155/3. fol. 124r-v.

lentés alapján Jászdózsán is önálló plébániát szerveztek, ekkor már csak Mihálytelek és Jászládány volt leányegyház. Kyau jelentéséből is kitűnik, hogy a Német Lovagrend mint földesúr támogatta a plébániahálózat bővítését. Jászmihályteleknél a landkomtur feljegyezte, hogy a helybéliek rajta keresztül kérték Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg német lovagrendi nagymester segítségét önálló plébánia alapításához.⁸ Jászdózsa is 1704-ben, tehát egy évvel Kageneck vizitációja után nyert plébániai rangot. 1734-ben alakult meg a jászládányi és végül 1742-ben a mihálytelki plébánia, így 1746-ra mindegyik jászsági település önálló plébániával rendelkezett – a református lakosságú Jászkisér kivételével. Történt kísérlet plébánia alapítására Jászkiséren is, ez azonban szükségszerűen vezetett felekezeti konfliktusokhoz.

FELEKEZETI ELLENTÉTEK

A 17. század folyamán számos jászsági településen éltek elszórtan reformátusok, evangélikusok. A jászfényszarui református közösség templomára 1643-ban Nagykőrös mezővárosa 43 dénárt adott, azonban a század végére a gyülekezet elenyészett, teljesen eltűnt.⁹ Alighanem a század második felének háborús viszonyai közepette tűnt el a gyülekezet Fényszaruról, mindenesetre a 17–18. század fordulójáról ismert jászsági leírások egyike sem említi már.

A jászberényi református gyülekezet mindig kisebbséget képezett a város katolikus lakossága mellett, ám egy markáns, jól körülhatárolható közösséget alkottak. Talán ezért sem véletlen, hogy a Jászság központi településén élő protestánsok ellen történt meg az első fellépés még a 17. században, pár esztendővel a törökök Jászságból történő kiűzését követően. A jászberényi reformátusok templomát 1689-ben Esterházy Pál nádor jóváhagyásával lerombolták, a harangokat pedig a budai jezsuita templomba szállították át. Csak a fa harangtorony maradt meg, amelyet 1703-ban Kageneck német lovagrendi landkomtur is megemlézett leírásában.¹⁰ Bár a református vallásgyakorlatot is betiltották, azonban ez nem valósult meg. Az 1690-es években végig volt református iskolamester a faluban, ahogy 1702-ben a Német Lovagrend beiktatásakor is. A reformátusok vallásukat egy magánházban összegyűlve gyakorolták, a mesternek pedig egy kis házat emeltek. A helyzet érdekessége, hogy ezek a mesterek jóban voltak a plébánosokkal, együtt ebédeltek a plébánián, se a katolikus egyház, se

8 CSEH (2004) 269–271.

9 FÖLDVÁRY (1898) I. 196.

10 FÖLDVÁRY (1898) I. 226–227.; DOZA U155/3. fol. 149v.

a város részéről senki nem lépett fel a gyülekezet ellen.¹¹ Úgy tűnik tehát, hogy az iskolamestert nem akarták erővel elűldözni, sokkal inkább bíztak egy szoros felügyeletben, és a reformátusok lassú elfogyásában. Ezt egyébként a Kageneck-féle leírás is megerősítette, amikor feljegyezte, hogy a jászberényi reformátusok száma egyre inkább fogy.¹² Az iskolamester szoros felügyelettel együtt járó békés megtűrését támasztja alá, hogy míg a mestert viszonylag békében hagyta a plébános, addig azt megtiltotta a jászberényieknek, hogy Szentmártonkátára járjanak istentiszteletre, esketni és gyermekeiket kereszteltetni. Mivel azonban a stóladíjat ezekben az esetekben is megfizették a jászberényi plébánosnak, talán ezért sem lépett fel erősebben a szóbeli tilalomnál. A Rákóczi-szabadságharc idején lett ismét lelkészük, akit Vay Ádám vitt be Jászberénybe.¹³ Úgy tűnik, hogy a szabadságharcot követően, a német lovagrendi uralom idején szabad vallásgyakorlatot tarthattak, erre utal már az 1710-es évek végén felvett tanúvallomások egyike is, miszerint már a beiktatáskor a lovagrend egy pusztát jelölt ki a reformátusoknak vallásgyakorlatra.¹⁴ Ezt erősíti meg az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv értesülése is, ugyanis eszerint 1724 körül kis imaházukat újjáépítették fából.¹⁵ A két felekezet együttélése viszonylag békésen alakult, vélhetően azért, mert a jászberényi reformátusok egyértelmű kisebbségben voltak a katolikusokkal szemben.

Egészen másként történt ez Jászkisér esetében. A konfliktust még hatvan évvel később is felemlgették, amint 1763-ban Korher Ignác kanonok írta Esterházy Károly püspöknek: a jászkiséri reformátusok „*megtanulták már (...) és mint egy tejjel szopták az maguk eleitől, az efféle zabolátlan ellenünk mindenkor agyarkodó dühösséget.*”¹⁶ 1700-ban ugyanis a jászberényi káplánt, Zorger Jánost Telekessy István egri püspök beleegyezésével és Esterházy Pál nádor meghagyásával Sőtér Ferenc jászkun alkapitány beiktatta jászkiséri plébánosnak.¹⁷ A templom felszentelésére és Zorger beiktatására a környező jász települések lakosai ünnepélyes körmenetben érkeztek a református községbe. Sőtér szigorúan meghagyta

11 EÉL AV nr. 647/3. De excessibus A catholicorum in comitatu Heves, Borsod, Jazigia, Cumania – Jászberény – 1718. március 12-i és 1718. április 9-i tanúvallomások. A helyi lakosoktól felvett tanúvallomásokat sokkal inkább megbízhatónak tekintem ez esetben, mint például a Kiss János Antal egri olvasókanonok által adott bizonyoságlevelet, aki kijelentette, hogy a Rákóczi-szabadságharcot megelőzően, Franyó Mihály plébános idején (1694–1702) iskolamesterük sem volt a jászberényi katolikusoknak: EÉL AV nr. 647/3. Jászberény – 1718. március 17.

12 DOZA U155/3. fol. 149v.

13 EÉL AV nr. 647/3. Jászberény – 1718. március 12-i és 1718. április 9-i tanúvallomások.

14 EÉL AV nr. 647/3. Jászberény – 1718. március 12-i tanúvallomások.

15 EÉL Can. Vis. nr. 3413. Districtus Pata (1746) pag. 135.

16 EÉL AV nr. 653. Gravamina et querelæ A catholicorum – Jászkisér – 1763. június 13., Jászapáti.

17 FÖLDVÁRY (1898) I. 197.

a kiséri lakosoknak, hogy a szentségeket csak a katolikus plébános adhatja ki, és, aki ez ellen vét, azt tizenkét forintos bírsággal sújthatják.¹⁸ A rendelkezés, amellyel a helyi plébános joghatóságát kívánták megerősíteni, jól láthatóan egybevág a jászberényi hasonló értelmű tiltással.

A következő évben azonban a jászkiséri asszonyok a plébánost minden holmijával együtt erőszakkal szekérre rakták, és áttolták a katolikus Jászapáti határába. Az egri káptalan által kiadott 1740. évi bizonyáglevél és az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv is megörökítette azt a vélekedést, miszerint a jászkiséri „asszonyok” valójában női ruhába öltözött férfiak lettek volna.¹⁹ Az 1703-ban kitört Rákóczi-szabadságharc miatt igazi szankció nem követte az eseményt, a jászkun alkaptány elhajtott egy juhnyáját és egy marhacsordát, és a község egy bizonyos bírságot fizetett, de ezt követően is megmaradtak szabad vallásgyakorlatukban.²⁰ A jászkiséri eset azonban mind az egyház, mind a helyiek emlékezetében elevenen élt tovább. 1740-ben Erdődy Gábor Antal püspök kívánságára az akkori kerületi adminisztrátor, Podraszky György az előző évi pestisjárvány miatt megürült telkekre katolikusokat akart költöztetni Heves vármegyéből, ám ez nem sikerült a lakosság ellenállása miatt.²¹ Ekkor is felemlgették az esetet, ahogy az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv is beszámolt róla. Még akkor is elevenen élt a plébánosüldözés emléke, amikor 1763-ra végül kisszámú katolikus telepedett meg Jászkiséren és Jászapáti leányegyháza lettek, és így végül az utolsó jászsági településként Kisér is betagozódott a katolikus egyházi struktúrába.

KEGYÚRI VITÁK

A Német Lovagrend földesurasága a kegyúri jogok körül is ellentéteket okozott. A lovagrend 1702. évi beiktatásakor az új földesúr a kegyúri jogokat is elnyerte, amelyet még II. Ulászló engedett át a jászkun kapitányoknak és így a helyi községeknek az 1512. évi 12. törvénycikkelyben.²² A Jászság és azzal együtt a kegyúri jogok eladása ellen már a beiktatáskor, 1702-ben tiltakozott Telekessy István egri püspök, mert a *jus patronatus* ilyen módon történő változása az egyházmegye érdekeit is sértette. Bár a Német Lovagrend nagymestere, Franz Lud-

18 VÁNDORFY (1895) 114–115.

19 EÉL AV nr. 676/a. 1740. január 30., Eger; EÉL Can. Vis. nr. 3414. Districtus Heves (1746) pag. 114–115.

20 VÁNDORFY (1895) 114–115.

21 EÉL AV nr. 653. 1763. június 13., Jászapáti. Korher Ignác kanonok levele Esterházy Károly püspökhöz.

22 KOCIS (1994) 130.

wig von Pfalz-Neuburg és az egri püspök között már ekkor megindult a tárgyalás, az csak közel két évtizedes tárgyalássorozatot követően vezetett eredményre. A helyzet addig feszült maradt, hisz például Jászárokszálláson a lovagrendi tiszt-tartó lemondásra akarta bírni a helybéli plébánost, Czétényi Miklóst, és kegyúri jogával élve akart új plébánost behozni.²³

A kegyúri jog körüli viták rendezése végül Telekessy utódjára, Erdődy Gábor Antalra maradt, aki engedékenyebbnek bizonyult elődjénél. Már beiktatását követően pár hónappal, 1715 júliusában levélben fordult Kyau bárón, a lovagrend jázsági előjáróján keresztül a nagymesterhez. A püspök lépéséhez az vezetett levele tanúsága alapján, hogy tudomására jutott a lovagrendnek a jázsági egyházat és papságot támogató számos kedvező lépése (templomok felújítása, kegytárgyak adományozása, plébánosok támogatása). A püspök kinyilvánította, hogy sem ő, sem helynökei nem fogják kétségbe vonni a lovagrend jászkunsági kegyúri jogait, de amennyiben a terület kikerülne a lovagrend birtokából, úgy korábbi püspöki jogait ott érvényesíteni fogja. Feltételként szabta, hogy mindig magyar nemzetiségű és nyelvű, megfelelő papokat mutasson be a lovagrend, akik megfelelően szolgálhatják a lakosság lelki üdvét. Talán a legfontosabb pont volt a negyedik, amelyben a püspök a bemutatás jogát úgy kívánta rendezni, hogy mivel a lovagrend nem tart fent szemináriumot, amelyből megfelelő jelöltet állíthatna, ezért minden mástól ajánlott jelöltet megelőzve a püspök ajánlását vegye figyelembe a lovagrend a püspöknek való bemutatásra. Az ajánlás, bemutatás és beiktatás időszakára a püspök maga kívánta a plébánia ideiglenes adminisztrátorát kinevezni, aki az adminisztrátori funkciók ellátása idején szabadon élhet a plébániai jövedelmet. Erdődy Gábor Antal püspök javaslatában azt is kérte, hogy erősítsék meg a püspöki joghatóságot a papság feletti ítélkezésben, hogy a lovagrend jázsági tisztviselői ne avatkozzanak be az egyházi bíróság fórumaiba.²⁴ A lovagrendi nagymester augusztus eleji válaszában örömmel fogadta a püspök javaslatait, és különösebb változtatás nélkül hajlandó volt azt elfogadni. Kérdésként csak az merült fel Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg nagymester részéről, hogy egy mindkét oldalról aláírt egyezség jöjjön létre, vagy a lovagrend is állítson ki egy hasonló nyilatkozatot, és írjanak egy ezeket megerősítő kölcsönös kötelezettségvállalást (*obligatio reciproca*).²⁵

A következő évből ismert dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a nagymester által javasolt második megoldást alkalmazták. Erdődy ugyanis 1716. december 5-én Bécsben kelt, az 1715. évi levél tartalmával szó szerinti egyezést mutató nyilatkozatában ismét elfogadta a Német Lovagrend kegyúri jogait a

23 Kiss (1996) 16., 20.

24 DOZA U155/3. fol. 524r–525r. 1715. július 18., Bécs.

25 DOZA U155/3. fol. 491r–493v. 1715. augusztus 5., Breslau.

fünt említett kiegészítésekkel.²⁶ Válaszában a német lovagrendi nagymester ígéretet tett, hogy a rend birtokában lévő településeken a plébániákhoz és templomokhoz tartozó jogokat megőrzi és megvédi. Megígérte, hogy ő és utódai a plébánosi javadalmakra arra alkalmas, példás erkölcsű, magyar nyelven tudó, a hívek épülésére szolgáló jelöltet ajánlanak. A nagymester elfogadta, hogy mivel a rend nem tart fünt szemináriumot, ezért az egyházmegyés püspök javaslatát veszi a jelölésnél tekintetbe. Ezzel egybevágva azt is elfogadta, hogy a plébánia esetleges megüresedésével a püspök vagy a püspöki helynök joga, hogy a plébánia élére adminisztrátorként egy megfelelő papot állítson ideiglenesen. A nagymester ugyancsak jóváhagyta a püspök bírói joghatóságát a jászsági plébánosok felett.²⁷

A kegyúri jogok körüli viták lezárását egy 1721-re keltezhető egyezés jelenthette.²⁸ Lényegi változás nem történt az 1715-ben lefektetett elvekhez képest, a legjelentősebb változás az volt, hogy a lovagrendi nagymesternek hat hónap állt rendelkezésre, hogy megfelelő jelöltet ajánljon beiktatásra az egri püspöknek. Szintén szabályozták, hogyha a püspök valamely jász településről a plébánost áthelyezné, akkor a Német Lovagrendet erről értesíteni kell, hogy három hónapon belül az utódjelöltről javaslatot tehessen. A plébánosok végrendeletének ügyét is rendezték. Ha végrendelet hátrahagyásával halna meg a plébános, úgy a végrendeleti végrehajtót a püspök vagy helynöke küldheti ki, míg végrendelet nélküli elhalálozás esetén a magyarországi szokás szerinti háromfelé osztás következett. A Német Lovagrend számára fenntartották a jogot, hogy a hagyatéki összeírás elkészítésénél helyi képviselője jelen lehetett.

PLÉBÁNOSI JÖVEDELEM

Számos konfliktust okozott a plébánosok és egyházzolgák javadalmazása. Kage-neck 1703. évi leírása szerint az egyik alapvető jövedelemforrás a párbér volt, ami évi egy vagy fél kila vegyesgabona-juttatást és 8 garast jelentett. Stóladíjra keresztelés és esketés után egy cipó és egy jérce járt. Temetésre az egyszerű

26 Kiss (1996) 24–26. Kiss József magyar fordításban közli Erdődy nyilatkozatát. Bár a fordítás véleményünk szerint nem tökéletes, a Kiss által használt, s a bécsi Kriegsarchivban őrzött példány ismerete nélkül is megállapítható, hogy az 1715. és 1716. évi Erdődy-nyilatkozatok megegyeznek.

27 DOZA U155/3. fol. 495r–496r. 1716. december 19., Breslau.

28 A Német Lovagrend Központi Levéltárából egy keltezetlen példány került elő, azonban a Kiss József által fordításban közölt, a Kriegsarchivban őrzött, 1721. február 1-jén, Breslauból keltezett egyezés szövegével nagy bizonyossággal megfeleltethető. DOZA U155/3. fol. 526r–528v. A megegyezés szövegét hozza magyar fordításban: Kiss (1996) 26–30.

szertartásért ötven krajcárt, míg halotti prédikációval együtt egy tallért kaptak. Emellett járt még valamennyi a szántóföldekről, kaszálóról is.²⁹

Több ponton összezseng a Kageneck-féle leírás az 1697. évi jászfényszarui plébánosi konvencióval. A párbért a szolgáknak felerészben kellett megfizetni, így válik érthetővé Kageneck leírása a párbér egy vagy fél kilás megadásáról. Ráadásul a pénzt két részletben kellett megfizetni, a szokás szerint Szent György és Szent Mihály napra. A plébánossal kötött egyházközségi szerződés ezeken kívül még számos más tételt is felsorolt Jászfényszarun: őszi és tavaszi vetésből megadott mennyiség, egy hízlalt sertés, különféle mértékben só, túró, faggyú, vaj, hús, bor. Ezeket a természetbeni juttatásokat munkajáradékok egészítették ki: favágás és hordás, kaszálás, kertművelés, szántás-vetés, őrlés, levélhordás. A stóladíjakban volt némi eltérés. A fényszarui szerződés nem rendezte a keresztelés után járó stóladíjat. Esketésre a szegényebb lakosoktól fél tallért, legfeljebb három máriást kérhettek, míg a módosabb gazdáktól hat máriást vagy két rajnai forintot.³⁰ Egyszerű temetésért 16 poltura (vagyis 8 garas), olvasó miséért fél rajnai forint, énekes miséért egy rajnai forint, prédikálásért egy tallér járt.³¹ Bár a temetés jobban differenciált volt a fényszarui konvenció esetében, a stóladíj is nagyjából megfelelt a Kageneck által leírtaknak.

A plébánosok jövedelme érzékeny pont volt a plébános és a helyi közösségek kapcsolatában, jól mutatja ezt Csomortányi Imre jászapáti plébános és híveinek ellentéte. 1712-ből csak egy töredékes, Telekessy István egri püspök által is ellenjegyzett konvenció ismert, amely azonban feltehetőleg egybevágott a jászfényszarui megállapodás tendenciáival. Ez tíz szekér szénát, tizennégy szekér fát, évi három forintot húsrá, három rajnai forintot gyertyaviaszra, és egy jó hízó sertést írt elő, egyebekben helyben hagyta a korábbi, általunk nem ismert egyezségeket.³²

1720-ra azonban Csomortányi Imre plébános és a hívek között konfliktus tört ki, amely odáig fajult, hogy a plébános előbb el akarta hagyni szolgálati helyét, majd a lakosokat az egri szentszék elé idéztette. Az ügyben ráadásul némi jogi huzavona támadt a földbirtokos Német Lovagrend és az egri püspökség között, hogy kinek van bírói illetékessége az ügyben. 1721 tavaszán a jászapátiak küldöttséget menesztettek a püspökhöz, hogy az új fizetési egyezség ügyében tárgyaljanak a püspökséggel. A város bírása, Radics Márton azonban olyan utasítást adott a városi követeknek, hogy a párbér fizetését ne ígérjék meg. Ez arra utal, hogy a konfliktus egyik kiváltó oka a párbér megfizetése körüli nézeteltérés

29 DOZA U155/3. fol. 145v.

30 Két rajnai forint ért egy tallért. A három máriás kb. egy rajnai forintot ért.

31 Jászfényszarui község közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek I., pag. 1–2. MNL OL Mikrofilmtár 21377. d.

32 EÉL AV nr. 1260.

volt. Erre utal egy tanúvallomás, amiből viszont az derül ki, hogy a plébános nem követelte a lakosokon erőszakkal a párbér megfizetését korábban sem. A harangozó és az egyházi, akik a plébánosi jövedelem beszédését végezték, azt vallották, hogy a szegényektől sem vettek soha semmit önkényesen zálogba a fizetség fejében, hanem csak amit azok maguktól adtak.

A másik vitás pont a komapénz volt. Ez a keresztelés beírásáért fizetett összeg volt. A jászapáti bába vallomása szerint Csomortányi „...oly erős kötelességgel nem követte, avagy nem kívánta valamely komán a beiratásért való komapénzt, hogy annak kedvéért valakin oly szegényt tett volna, hogy templomba záratta volna, vagy valami ruháját elvettette volna, hanem, aki adott, elvette, s aki nem, elszenvedte”. Úgy tűnik, hogy a plébános nem követelte meg a fizetését, noha a bába elmondta, hogy például az érsekség területén is szolgált, és ott bevett szokás volt a komapénz, plébánosnak egy garas a beírásért, harangozónak pedig a keresztelés mellett való szolgálatért.

Végül a lovagrend és a püspökség közös fellépésének hatására 1721 őszére új egyezség született az apáti lakosok és plébánosuk között. Szabályozták a párbért és a stóladíjakat, az ezen felül járó egyéb természetbeni és munkajáradékokat. Ezek nagyrészt egybevágnak a két évtizeddel korábbi fényszarui konvenció és a Kagenek-féle vizitációs jelentés adataival. A keresztelésért továbbra is egy cipő és egy jérce járt. Esketésért a szegényektől két, a tehetősebbektől négy máriás járt, a nemesek tetszésük szerint fizettek. A temetésért járó juttatások megmaradtak a korábbiak szerint, akár a helyi, akár máshonnan való plébános vagy szerzetes temetett engedéllyel. Egyedül akkor nem kapott a plébános semmit, ha az iskolamester temetett. Az egyezség érdekessége, hogy abba bevonták a két jászapáti vallásos társulat és a plébános kapcsolatának szabályozását. A Mária tisztulásáról nevezett, 1696-ban Váraszói Mátyás plébános által alapított társulat oltáránál évi huszonnégy, vagyis havi két misét mutatott be, ezért évente tizenkét magyar forintot fizetett a társulat a plébánosnak. A Szentkeresztről nevezett társulathoz évi tizenkét alkalommal tartott szentmisét, amiért hat magyar forintot kapott fizetségül.³³

Az 1746. évi egyházlátogatás már az egész régióra nézve súlyos hiányosságokat tárt fel a javadalmak területén. Az 1745. évi megváltást követően, a kegyúri joggyakorlást visszanyerő községek ekkor már évek óta csökkentették, visszatartották a plébános és a plébániai alkalmazottak fizetését. A püspök ezért már 1745 őszén keményhangú levélben figyelmeztette a jász városok gyűlését, hogy a plébániai javadalmak rendjének megváltoztatására csak a püspöknek van joga. Bár a jász gyűlés hajlott az engedelmességre, a vizitáció ennek még ellenkezőjét tapasztalta.³⁴

33 EÉL AV nr. 1260.

34 MIHALIK (2012) 135.

Feltételezhető, hogy bár ezek a konfliktusok eltérő szinteken (földesúr, egyházmegye, plébános, közösség) zajlottak, egymásra mégis hatással voltak, így feltehetőleg kihathattak a helyi hitéletre is, ahogy Csomortányi Imre és a helyi vallásos társulatok közti fizetés kérdésének szabályozása is erre utalhat. A közösségek szertartások és hitélet terén mutatott aktivitását az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján vizsgálom meg.

HITÉLET

Mindenekelőtt a legfontosabbnak tekinthető a szentmisék szerepe. Bár általában véve a jászok vallásosságát dicsérően említették a vizitátorok az 1746. évi egyházlátogatás során, egy-egy elhajlást azért regisztráltak. Jászapátiban például az okozott gondot, hogy a hívek nevetgéltek, fecsegték a szentmise alatt. Hasonló probléma volt Jászjákóhalmán is, ahol ráadásul – bár a szentmisét látogatták – a prédikációt és a katekéziseket elhagyták az emberek. Jászberényben a szentbeszédeket főleg a fiatalabbak hagyták ki.

A hittanoktatás az iskolamester és a plébános együttes feladata lett volna, előbbi szombaton a fiataloknak, míg utóbbi vasárnap délután a felnőtteknek tartott volna katekézist. Jászapátiban azonban a plébános például a körmeneteket is felhasználta a katekizálásra. Mint előbb is láthattuk, a hívek azonban nem mindig vettek ezen tevékenyen részt, hisz a jákóhalmiak például ritkán látogatták a hitoktatást. Az iskolamester másik működési területe, az oktatás is sokszor szenvedett hasonló hiányosságot. Jászdózsán hiába volt egy jó iskolamester, annak otromba viselkedésű felesége miatt a lakosok nem szívesen engedték az iskolába gyermekeiket. Jászapátiban viszont a mester nem volt hajlandó tanítani, mivel a lakosság önkényesen csökkentette és visszatartotta fizetését.³⁵

Több helyen a körmenetek okoztak gondot. Jászladányban, és a hatezer fő Jászberényben a plébánosok egyszerűen beszüntették a körmeneteket a sok botrány miatt. Jászladányban a hívek többsége nem vett részt a körmeneten, a fiatalok pedig nem voltak hajlandóak a körmeneti zászló hordozására. Jászberény esetében a vizitátorok csak annyit jegyeztek fel, hogy a hívek minden ájtatosságot feledve, botrányosan viselkedtek a körmenet alatt.³⁶ Jászjákóhalmán csak úgy tudott a plébános találni valakit, aki hajlandó volt a körmeneti zászlót vinni, hogy borban fizetett érte.³⁷ Jászapátiban ezzel szemben rendben zajlottak a körmenetek, csak – Jákóhalmához hasonlóan – a körmeneti zászló hordozására

35 MIHALIK (2012) 137.

36 MIHALIK (2012) 136.

37 EÉL Can. Vis. nr. 3414. Districtus Heves (1746) pag. 89.

talált nehezen jelentkezőket a plébános. Viszont – mivel a hívek nagy számban vettek részt a körmeneteken – a plébános ezeket az alkalmakat használta arra, hogy katekézist tartson.³⁸

A tizenegy településen összesen 24 vallásos társulat alakult 1746-ig. Ezeknek egy része a ferencesekhez köthető kordás társulat volt, amelyben nyilván a jászberényi ferenceseknek volt szerepe, igaz a jászapáti kordás társulat például az egri ferencesek kordás anyatársulatához tartozott, a jászárokszállási pedig a gyöngyösihez. A kordás társulatok újhhold vasárnapon tartották körmeneteiket a templom körül, kordájukat magukra öltve.³⁹ Jászapátiban tudjuk, hogy a már korábban említett, Mária tisztulásáról nevezett társulatot egy világi pap, a török utáni benépesülés időszakának első plébánosa, Váraszói Mátyás alapította.⁴⁰ A jászladányi Szentháromság konfraternitás a budai jezsuiták hasonló anyatársulata alá tartozott, az ő szabályzatuk szerint minden vasárnap úrfelmutatást követően három tized Rózsafüzért imádkoztak.⁴¹

ÖSSZEGZÉS

A török hódoltságot követő évtizedekben teljesen kiépült a plébániahálózat, nem volt már olyan jászági település, amely ne integrálódott volna az egyház-szervezetbe. A licenciátusok a század elejére eltűntek, az 1730-as évekre már mindenütt plébánosok voltak. Azonban számos konfliktus törésvonala szabdalta a közösséget. Az elszórtan jelentkező katolikus – református ellentéteknél jobban meghatározhatta a mindennapokat a Német Lovagrendnek való eladatottság időszaka, amely kegyúri vitákat generált a püspökség és a földesuraság között. Ez kölcsönhatásban volt a plébános javadalmazása körüli vitákkal is, amely már a helyi közösségek konfliktusa volt. Mindezek a konfliktusok – bár közvetlen bizonyíték nincs rá – kihathattak a hitélet szerveződésére. Azonban a jászok mély katolikus vallásosságához nem férhet kétség, mutatja ezt az élénk társulati szerveződés is. S bár jelen tanulmányban nem esett róla szó, ezek azok az évtizedek, amikor templomaikat, iskoláikat is felújítják. A jászfényszarui plébános 48 kötetes házi könyvtárában is ott van a kora újkori katolicizmust megalapozó trienti zsinat határozatainak kötete. Az itt felmerült témák persze csak töredékei a Jászság mindennapi vallásosságának és konfliktusainak, amelyeket Padányi Bíró Márton veszprémi püspök is megtapasztalhatott rövid időre gyermekkorában.

38 EÉL Can. Vis. nr. 3414. Districtus Heves (1746) pag. 80.

39 MIHALIK (2012) 138–139.

40 EÉL Can. Vis. nr. 3414. Districtus Heves (1746) pag. 80.

41 EÉL Can. Vis. nr. 3414. Districtus Heves (1746) pag. 109.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

DOZA = Deutschordens Zentralarchiv, Wien

EÉL = Egri Érsekség Levéltára, Eger

AV = Archivum Vetus

Can. Vis. = Canonicae Visitationes

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

OL = Országos Levéltár, Budapest

FELHASZNÁLT IRODALOM

CSEH Géza (1995), A Jászság leírása az. 1699. évi Pentz-féle összeírásban, *Zounuk – A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 10. Szolnok. 213–232.

CSEH Géza (2004), Kyau lovagrendi landkomtur 1714. évi jelentése a Jászkunságról, *Zounuk – A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 19. 263–279.

FÖLDVÁRY László (1898) *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez*, Budapest.

KISS József (1996), *Jászárokszállás és barokk temploma a 18. században*, Jászárokszállás.

KOCSIS Gyula (1994), A jászsági kiváltságok tartalmának változása a török hódoltság alatt, A központi irányítás és a helyi érdek együttműködésének egy példája, in: KISBÁN Eszter [szerk.], *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*, Budapest. 129–137.

MIHALIK Béla Vilmos (2012), Parish Priests and Communities in the Diocese of Eger in the mid-18th century, in: BARTH-SCALMANI, Gunda, BÜRGSCHEWENTNER, Joachim, KÖNIG, Matthias, STEPPAN, Christian [Hrsg.], *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts* 26. Bochum. 127–141.

MOLNÁR Antal (2005), *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*, Budapest.

SOÓS Imre (1985), *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Budapest. (Az egri főegyház-megye schematizmusa II.)

VÁNDORFY János (1895), *Jász-Apáthi város egyházának multja és jelene*, Eger.